

PŘEHLED STAVEBNÍHO VÝVOJE BLOKU 70b MORAVSKÉ NÁMĚSTÍ – NĚMECKÝ DŮM

Dějiny města Brna druhé poloviny 19. století se vyznačují postupně rostoucím národnostním soupeřením české a německé skupiny obyvatelstva. Mnohaleté soužití různých národů na našem území se diferencovalo a postupně vyostřovalo v souvislosti se zahraničními i domácími politickými událostmi a společenskými změnami směřujícími k formování moderní občanské společnosti. Platformu nezbytnou k šíření názorů poskytoval zejména soudobý tisk a literatura, případnou diskusi a prostor pro výměnu názorů umožňovala spolková činnost. Spolky a zájmová sdružení se tak staly významnými činiteli v procesu vzniku, rozvoje a kultivace politických snah jednotlivých národnostních skupin a jsou tak považovány za předchůdce politických stran.

Kulturní činnost sice představovala pouze jednu z mnoha spolkových aktivit, přesto na ni byl kladen velký důraz, neboť se díky své schopnosti oslovit širokou veřejnost stávala vhodným prostředkem k prosazování národnostních či politických

zájmů. Dokladem toho může být stavba Německého domu realizovaná jako reprezentativní kulturní a společenská instituce německého Brna, která však svou aktivitou překročila původní funkci a stala se nejen dějištěm mnoha politických událostí, ale i symbolem německví ve městě Brně.

Přestože byl Německý dům poničen během druhé světové války a po jejím skončení definitivně odstraněn, dochovala se relativně bohatá pramenná základna a dokumentace. Velký soubor architektonických studií a plánů je uložen v Archivu města Brna, bohužel zcela chybí návrhy interiéru budovy. Základním pramenem ke vzniku a zaměření spolku „*Deutsches Haus*“ jsou jeho stanovy, uložené ve fondu Moravského zemského archivu. Informace ke kulturní činnosti je možné čerpat z každoročně vydávaných výročních zpráv spolku, které od roku 1896 obsahují seznam všech konaných akcí za příslušný rok. Spolky tedy představovaly významnou součást kulturního a společenského života i ve městě Brně. Pro stranu českou dokonce jedinou možnost vyžití takového druhu na národnostním základě, protože ostatní kulturní instituce byly zcela v německých rukou. Divadelní představení v německém jazyce byla pravidelně pořádána v prostorách Reduty na Zelném trhu. Zde se konaly také výstavy výtvarného umění, a to až do léta roku 1870, kdy budova podlehla požáru. Musejní sbírky a přírodovědecká činnost se soustředily kolem Františkova muzea. Stejně tak i nové projekty tohoto druhu vznikající v souvislosti s urbanistickými změnami města Brna, byly díky podpoře radnice orientovány na německy mluvící obyvatelstvo.

Vydáním Prozatímního řádu královského hlavního města Brna dne 6. července 1850, na jehož základě bylo k městu připojeno 27 předměstských obcí, a poté, co bylo 25. prosince 1852 rozhodnuto o odstranění hradebního opevnění, došlo k oživení stavební činnosti v centru města. Bylo vypracováno několik regulačních plánů a roku 1860 rozhodnuto o vybudování tzv. *Ringstrasse* podle návrhů vídeňského architekta a urbanisty Ludwiga von Förstera. S realizací této reprezentativní okružní třídy se naskytla příležitost vybudovat i nové veřejné stavby.

K nejvýznamnějším novostavbám patří z hlediska kulturního života města Brna budova Městského divadla dvojice vídeňských architektů, specializujících se na divadelní stavby, F. Fellnera a H. Helmera. Jeho provoz byl zahájen 5. listopadu roku 1882 a od této chvíle se divadlo stalo významným centrem německého společenského života v Brně. O tři měsíce později, 17. února 1883, se konalo slavnostní otevření Moravského uměleckoprůmyslového muzea. Projekt byl zpracováván již od roku 1876 architektem J. G. Schönem, který v něm počítal se širokým záběrem činnosti této instituce. V jeho prostorách byly pořádány stálé expozice, ale konaly se tu i putovní výstavy, probíhaly zde přednáškové cykly, muzeum disponovalo knihovnou a vydávalo i vlastní časopis *Mitteilungen des Mährischen Gewerbemuseums in Brünn*.

Rozvoj stavební činnosti v Brně se přímo dotkl i spolkového života. K setkávání členů jednotlivých sdružení dosud sloužily spolkové prostory, což byly většinou vyhrazené místnosti ve školách, veřejných institucích, ale často i v hostincích či kavárnách. Roku 1953 vytvořil Ludwig von Förster projekt pro Kasino v

parku Lužánkách, které mělo nahradit stávající restauraci. Otevřeno bylo o dva roky později a mělo sloužit jako reprezentativní prostor pro společenské akce a shromáždění. Hostům zde byl k dispozici koncertní a plesový sál s kapacitou až jednoho tisíce lidí.

Pro rozvíjející se spolkový život však nebyly stávající podmínky ke sdružování dostačující. Jak česká, tak i německá strana uvažovala o vlastní spolkové budově. Dne 28. června roku 1868 byla na brněnské *Ringstrasse* otevřena budova německého spolku „*Turnverein*“, tzv. Turnhalle, jejímž autorem byl brněnský architekt August Prokop. Podle jeho slov se měla stát : „...*die Mittel des Vereines*...“. Stavba tak poskytla přístřeší pro některé německé spolky a zastupovala i roli německého kulturního centra. V jejích prostorách byly pořádány přednášky, slavnosti i koncerty.

Přesto uvažovali představitelé některých německých spolků o vzniku nové spolkové budovy. Jejich snaha úzce souvisela s aktivitou české strany, která v relativně krátkém čase i přes překážky, které jí v jejím úsilí byla kladeny, vybudovala svůj Besední dům a slavnostně jej otevřela 21. ledna roku 1873. Budova poskytovala na jednom místě prostory několika spolkům, vydavatelství, pořádala kulturní akce, výstavy, koncerty a divadelní představení. Díky restauraci a kuželně se stala nejen kulturním, ale také společenským centrem, a současně tak i symbolem českého živlu v Brně. Umístění budovy na reprezentativní okružní třídě tuto její pozici ještě zdůrazňovalo.

Výstavba Besedního domu byla sice výrazným, ovšem ne jediným podnětem pro vznik samostatné německé spolkové budovy. Představa koncentrace německých spolkových a kulturních aktivit do jednoho prostoru, který by reprezentoval německého ducha ve městě, byla lákavá a představitelé německých spolků o ní uvažovali již od druhé poloviny 60. let 19. století. Se vznikem českého Besedního domu nabyla činnost vedoucí ke stavbě německé spolkové budovy na intenzitě a vyústila 19. května roku 1891 v realizaci Německého domu.

Při volbě vhodného místa stavby hrála nemalou roli reprezentativnost parcely. Po dlouhém jednání uvažoval v konečné fázi spolkový výbor o dvou lokalitách brněnské okružní třídy. Prostor vedle Městského divadla nebo místo stávajícího Kiosku na Lažanského náměstí. Druhou parcelu doporučil i starosta města G. Winterholler. „Plácek“ v centru Brna vystřídal během své existence různá přízviska. Nesl už jména tak známých osobností, jako byl hrabě Lažanský, císař Josef II., či diktátor Adolf Hitler. Ve své době jej ale Brňané mohli znát a stále jej znají jako Rudé nebo Moravské náměstí. Všechna tato označení přinejmenším poukazují na jeho místo v dějinách moravské metropole. Svůj význam mělo svého času pro občanskou samosprávu, politický režim i národní cítění. Přitom bychom zmínku o dnešním Moravském náměstí nemohli hledat v žádných dávných záznamech. Vlastně vůbec nepatří k nejstarším, které bychom ve městě mohli obdivovat. Toto důležité prostranství by se dalo datovat jen do roku 1852, kdy Brno přestalo být pevností. Do té doby v těchto místech čněly do výše bytelné hradební zdi.

Spolku tedy byla městem prodána plocha o rozloze 4.000 m² za celkovou sumu 50.000zl. Soutěž na stavbu spolkové budovy byla vypsána 2. dubna 1886, omezena však byla pouze na architekty německé národnosti, „...*ein allgemeine freie Concurenz aller*

deutschen Baukünstler...“ Celkové náklady byly stanoveny na 350.000zl, což byla konečná částka, kterou se podařilo sbírkou získat. Zvolená stavební komise měla vypracovat stavební program. Jejímí poradci byli mimo jiné i architekt A. Prokop, blízký přítel F. Wanniecka, a brněnský stavitel O. Nebehosteny, který se podílel na nejvýznamnějších stavbách brněnské „*Ringstrasse*“.

Vyhodnocení soutěže se konalo 24. září 1887 a z dvaceti dvou zaslaných návrhů byly komisí oceněny projekty: „*Deutsches Haus*“ Maxe Hasse z Innsbrucku, který byl spolkem zakoupen, dále návrh „1870“ Friedricha Schachnera z Vídně, který byl oceněn pochvalou. Druhou místem byl ohodnocen brněnský architekt Germano Wanderley s návrhem „*Luft und Licht*“. Vítězem soutěže se stal projekt „*Deutsch*“ berlínské firmy Hermann Ende & Wilhelm Böckmann. Od 27. září 1887 byly tyto návrhy vystaveny v Mährische Gewerbemuseu a doplněny přednáškou A. Prokopa. Během roku 1887 probíhaly ještě drobné úpravy a změny návrhu, který byl 26. dubna 1888 předložen úřadům k udělení stavebního povolení a 15. června 1888 pak mohla být stavba Německého domu zahájena.

Projekt byl komponován v intencích pozdního historismu, který se kromě odkazů na předchozí architektonické styly vyznačuje i jejich značnou nejednotností a pluralitou použitých prvků. V případě Německého domu našli architekti inspiraci v německé gotice severských hanzovních měst, která byla tradičně spojována s germánským odkazem. Charakteristickým znakem těchto staveb je použití neomítaného cihelného zdiva v kombinaci s vysokým štítem. Odsud také pochází známé označení Německého domu jako „*die rothe Burg Brünns*“. Patrné je zde i využití prvků severské pozdní renesance, kterou G. Trautenbergger charakterizuje jako aplikaci italských stavebních forem na německou gotickou architekturu. Použití tohoto stavebního stylu mělo symbolizovat „*Verbrüderungskette*“ severního Německa a Moravy a dokonce zde byla vyslovena naděje či vyhlídka na spojení těchto dvou geografických prostorů. Ze strany autorů se současně objevil záměr přizpůsobit svoji stavbu místním stavebně kulturním poměrům, které jsou výrazně ovlivněny architekturou barokní. Tato snaha byla realizována jednak v aplikaci stylových neobarokních forem, a to zejména v interiéru, ale i konkrétními odkazy, jakým je část střechy inspirována věží dominikánského kostela.

Jedním z hledisek při výběru projektu bylo pojetí stavby jako výrazné dominanty města Brna. Použité architektonické formy měly zdůrazňovat „kráсу“ spolkového domu, ale současně měly na první pohled zosobňovat němectví, „...*die deutsche Eigenart zu charakterisieren*,...“

Stejného principu bylo použito i v interiéru. Návštěvníky měla na první pohled ohromit okázalost vnitřního prostoru dokládající výjimečnost stavby. Tématicky zaměřená výzdoba měla současně vypovídat o podstatě a účelu Německého domu.

Jednotlivé místnosti byly navrženy tak, aby zcela vyhovovaly praktickému provozu celého objektu. Spolkovým potřebám sloužily spolkové místnosti, čítárny a knihovni sál. Spolku „*Deutsches Haus*“ byla navíc dána k dispozici kancelář, pokoj

předsedy, zasedací místnost a archiv. Provozním účelům sloužily hospodářské místnosti a obytný prostor správce domu a služebnictva.

Reprezentativní funkci budovy plnily části určené veřejnosti, jako byla kavárna, restaurace, hospoda či kuželny a také slavnostní místnosti domu využívané pro společenské akce. Takovým prostorem bylo vstupní trojramenné schodiště s ochozem vedoucí přímo do centra budovy, velkého slavnostního sálu, označovaného jako „*Hauptraum des Gebäudes*“. Sál se rozkládal na ploše 656 m² s výškou střední části 12, 5 m. Návštěvníci měli přímo v sále k dispozici 700 míst k sezení a dalšími 200 místy disponovala galerie. Protože jednou z hlavních náplní Německého domu bylo pořádání mnoha různých společenských akcí, od přednášek, koncertů až po taneční večery a plesy, byl sál opatřen boční místností určenou k umístění židlí. Kapacita prostoru tak dosáhla až 2.000 lidí. S velkým sálem sousedil malý slavnostní sál, jídelní sál a výstavní prostor obrazové galerie a sbírek. Již v soutěžních podmínkách stavby bylo zdůrazněno, že dispozice slavnostních místností musí být taková, aby bylo možné jejich případné propojení. Proto i veškeré komunikační prostory v budově neměly plnit pouze funkci praktickou, ale měly splňovat i funkci společenskou, aby tak byl vyjádřen reprezentativní ráz celé budovy.

Jednotlivým prvkem výzdoby interiéru bylo použití dřevěného obkladu. Stěny místností byly doplněny obrazy, popřípadě koberci či závěsy, plastikami a bystami, ale i drobnějšími předměty uměleckého či uměleckořemeslného charakteru. Vyzdobeny měly být více či méně všechny prostory německého domu, neboť dle slov F. Wanniecka bylo cílem: „...*unser Haus zu einer Schatz- und Schmuckkammer zu machen*.“ Stejně jako účast v soutěži na projekt spolkové budovy, byly veškeré práce v interiéru vymezeny národností, „...*nur landsmännische Kunst und landsmännischer Gewerbefleiss*...“. Tématicky se měla výzdoba zaměřit na výjevy z mytologie či historie země, popřípadě na významné osobnosti německé národnosti. Již od 31. ledna 1887 byl v Moravském umělecko-průmyslovém muzeu pořádán cyklus přednášek zaměřený na tematické pojetí vnitřní výzdoby spolkového domu. V šesti příspěvcích zaměřených na významné historické události, které uvedl F. Wannieck přednáškou „*Über die Ausschmückung des deutschen Hauses*“, byly předkládaly vhodné náměty k možnému uměleckému zpracování.

Na začátku výstavby objektu Německého domu bylo hlavním problémem podloží – při zkušebních výkopech se zjistilo, že do hloubky asi deseti metrů podél celého staveniště vedla dříve zeď, která byla součástí původního opevnění. Z vnější strany byl hradební příkop, který byl dočasně zasypán navážkou, na které nebylo možné stavět. Bylo jasné, že problém způsobí nejen nečekané průtahy, ale vyžádá si i nové náklady. Základy takto rozlehlé budovy, jako měl být Německý dům, by se musely v případě, že by se skutečně stavělo podle platných stavebních plánů, zapustit alespoň do hloubky deseti metrů a zbytky valu by musely být odstraněny. Ve výsledku by to způsobilo vydání kolem 60 – 70 tisíc zl. navíc. Proto byla sepsána úřední žádost o to, aby se mohla stavba posunout o 30 m dále do prostoru Lažanského náměstí. Jednalo se naštěstí o tak pádný argument, že město bez prodlení požadavku vyhovělo. Na nové parcele sice dělníci také narazili na pozůstatky hradeb, ale mělčejí

zapuštěné, takže se s nimi dalo už vypořádat. Zabránit zdržení celé výstavby však její posunutí už nedokázalo

A tak mohlo staveniště na Lažanského náměstí doopravdy ožít až 6. srpna 1888, kdy se začalo s výkopy naostro. V té době už pracovali na základech tři týmy řemeslníků – kromě kopáčů tu byli ještě tesaři a kameníci a 20. srpna se k nim přidali i zedníci Josefa Jelinka. Dalšími, kteří získali uplatnění na stavbě, byli svářeči, kteří 6. října začali kompletovat kovovou konstrukci sklepních stropů. V létě 1890 byly poněkud pozměněny původní plány: terasa na východní straně měla být původně pokryta trávou a přecházet ve svah, místo toho ale byla vydlážděna mramorem a zakončena masivní pískovcovou balustrádou. Vedle toho se také muselo vyřešit umístění strojovny, ze které by bylo řízeno ústřední topení, ale také vlastní elektrická síť. Architekti původně s takovými prostory navíc vůbec nepočítali. Zatímco předchozí zimní měsíce si kvůli povětrnostním podmínkám vyžádaly ukončení prací na kratší či delší dobu, tuto zimu se mohlo pokračovat i navzdory mrazům, které skrze usazené dveře a zasklená okna nemohly proniknout dovnitř. Během tohoto období bylo více prostoru, který se dal mimo jiné využít pro zhodnocení toho, co už je hotovo a co se od minule změnilo. Na přelomu 1890/1891 toho bylo skutečně dost. Povedlo se položit teracové podlahy, ohnivzdorné příčky, dokončeny byly i balustrády, malířské, pozlacovačské a natěračské práce... I proto prognózy byly více než optimistické a říkaly, že v lednu 1891 už bude opravdu všechno hotovo. A tak ve skutečnosti byl Německý dům dokončen místo na přelomu měsíců listopadu a prosince 1890 až v březnu příštího roku, jak nadšeně hlásala titulní strana Tagesbote. Už nepřiznala, kolikrát byl vyřčen ten termín, který zaručoval, že se bude moci pochlubit takovou zprávou.

Březen 1891 je vůbec zlomovým měsícem v životě této budovy. Důležitá data v jeho stavebním deníku předznamenávají, že se nové brněnské kulturní centrum postupně probouzelo k životu. Technické srdce budovy, strojovna, bylo uvedeno do provozu 17. března 1891. Poprvé se rozzářila elektrickým světlem o pouhé dva dny později. Varhany, dar manželů Wannieckových, byly do velkého slavnostního sálu instalovány 20. března a jejich zvuková zkouška proběhla po pěti dnech, když si nástroj „zvykl“ na svůj nový domov. A konečně opravené topení, to bylo předáno následující den, tedy 26. března. Pokaždé šlo o velkolepé akce, kterých se účastnili nadšení členové spolku Deutsches Haus, mezi kterými se nenašel nikdo, kdo by je byl schopný shazovat s tím, že jsou to jen bezvýznamné zkoušky. Zájem jen o tyto události byl takový, že pověření členové spolku museli dostávat speciální kartičky, které je opravňovaly k účasti na nich a zabránily přístupu nezvaným hostům.

Slavnostní otevření Německého domu se konalo ve dnech 17., 18. a 19. května roku 1891. Doprovázel jej ceremoniál pokládání závěrečného kamene stavby a velká společenská akce. Německý tisk věnoval této události mimořádnou pozornost. Publikováno bylo mnoho článků referujících o průběhu slavnosti a Německému domu byly také věnovány speciální přílohami zaměřené na okolnosti vzniku stavby a její vývoj.

Den před vypuknutím oslav přinesl redaktor Tagesbote unikátní svědectví o své procházce po Německém domě:

„Abychom se dostali k hlavnímu vchodu, projdeme cestou, která vede zprava a zleva pod prosklenou střechou k portálu, a vystoupáme po schodech do předsálí. Stupně schodiště jsou ozdobeny dvěma elektrickými lampami. Skrz troje velké kyvné dveře se dostaneme do vestibulu, obrovské haly, kterou uprostřed podpírají čtyři mramorové sloupy. Praktické je na něm to, že má po stranách velké a pohodlné šatny. Strop, který navečer rozzáří čtyři elektrické lustry, je tvořen křížovou klenbou zdobenou pěknými štukovými rozetami a květinami po úhlopříčkách.

Popojdeme dále a po sedmi schodech se ocitáme v prostoru, ze kterého vybíhá hlavní schodiště do dalších pater domu. Kdybychom se odsud vydali nalevo, dostaneme se k pracovním spolkům Deutsches Haus a Mährischer Gewerbeverein, odbočíme-li vpravo, budeme v tomto případě na cestě do kavárny. Pojďme ale nejprve tou první možnou cestou. Vejdeme do prostorné předsíně lemované dřevěným obložením, které nemá jen estetickou funkci, ale slouží také jako věšák a držák deštníků. Do místnosti prochází sluneční paprsky jedním velkým čtvercovým oknem. Zem je pokryta teracovou podlahou. Nalevo od tohoto prostoru se nachází předsálí a kancelář spolku Deutsches Haus, která je vybavena psacími stoly a kartotékou, tedy jen nábytkem nutným pro pravidelný chod pracovny. Z této místnosti vedou dvojce hnědé dveře do zasedacího sálu, který můžeme bez obav řadit k nejpěknějším prostorům Německého domu. Na zdech jsou tmavě červené tapety a dubové obložení s bohatou strukturou, které je kombinované se světlejšími poli dotvořenými arabeskovými vzory. Wanníeck zaplatil masivní dřevěný strop, který vytesal Bernhard Louise, zatímco ostatních jedenáct iniciátorů stavby sem věnovalo židle ve staroněmeckém stylu, na jejichž výrobě se podíleli truhlář Emil Stabler a čalouník Adolf Wolf.

Předseda spolku věnoval „mimo symbolického zastřešení“ ještě dlouhý jednací stůl, šatní skříň a masivní zlacený lustr, k tomu několik olejomalb. K sálu přiléhají dvě menší místnosti – kancelář předsedy spolku a archiv.

Z předsíně bychom se také mohli dostat do sídla spolku Mährischer Gewerbeverein, které svou prací obohatili třeba malíři Franz Lobal a Theodor Indra, či dřevořezbáři Prochaska a Franz Schandl. Dveřmi projdeme do předpokojů, za kterými zleva následuje přednáškový a zasedací sál, zprava knihovna a čítárna a uprostřed pracovní prezidenta spolku a jeho sekretáře. Dříve se počítalo s tím, že místo zasedacího sálu bude umístěna veřejná knihovna, ale na překážku tomu byly dva železné nosníky, které nešťastně člení celý prostor. Sín má zdi vylíčené v tmavě červených odstínech, částečně obložené hnědými panely a olemované malovanými lištami. Aby bylo vidět na přední představitele živnostenského spolku, je tu pro ně vyvýšená tribuna. Hlavní dominantou tohoto prostoru je však pět kovaných železných černožlatých lustrů, které vytvořili Ludwig Auerbach a Anton Bilek. Další důležitou ozdobou je několik portrétů prezidentů sdružení Mährischer Gewerbeverein. Kancelář, která je z větší části zabrána nástěnnými policemi, je sice laděna do šedých tónů, ale nepůsobí ponuře, protože sem denní světlo prosvítá přes tři okna natočená do dvora. Zvláště útulná je čítárna, kterou zpestřují čtyři lustry, ale její charakteristickou ozdobou nemůže být nic jiného než hřbety knih vykukující z polic.

Pojďme teď nazpět tou cestou, kterou jsme předtím přišli, a vydejme se na prohlídku východního křídla budovy. Nejdřív mineme vestibul a kavárenskou kuchyni, pak se konečně

budeme moci rozhlédnout po prostorách kavárny, jejíž strop podepírá šest litinových sloupů, které jsou stejně jako zdi obloženy dřevem. Denní světlo sem dopadá čtyřmi okny z každé strany a večer se po stěnách a sloupech rozběhnou paprsky z žárovek a plynových svítilen, to podle toho, jak si kdo bude jen přát. Další vybavení kavárny zahrnuje tři osvětlené kulečníky a řadu herních a přebíracích stolků, ke kterým přísluší odpovídající množství židlí.

Hostinec, ve kterém jsme se při naší prohlídce právě na okamžik zastavili, je asi tak stejně velký jako dříve zmíněná kavárna, které odpovídá i svým vybavením. Jedinou odlišností může být, že tu je přistavěn malý sklad, ve kterém má u výčepního pultu obsluha jídlo i pokrmy šikovně po ruce. K těmto prostorám přiléhá navíc restaurační zahrádka otočená do dvora. Také zde mají zdi dřevěné obložení a tmavé lištování. A stejně jako do místnosti o patro níže, i sem sluneční paprsky přichází osmi okny se zelenými rámy. I zde je možnost elektrického a plynového svícení, jen bylo rozhodnuto o instalaci menších lamp místo velkých lustrů, protože tak je dosaženo lepšího osvětlení jednotlivých stolů. Ventilační a topné rozvody jsou ve všech místnostech v přízemí namontované pod okny a podlahy jsou pokryty parketami. Ted' jsme se octli opět u trojích prosklených dveří, kterými jsme předtím přišli na naši návštěvu do Německého domu. Odtud stoupá vzhůru majestátné schodiště, které se v půli výše stropu přízemí dělí na dva trakty, které vedou do prvního patra. Odpočívadlo, na kterém si sami můžete vybrat, kudy půjdete, je ozvláštněno výklenky se zrcadly. Schodiště je zakončeno vysokým bělozlatým stropem, kde je uprostřed arabeskových motivů umístěna lampa, která zajistí navečer světlo, zatímco přes den je tento prostor osvětlen dvěma vysokými vitrážovými okny, která nesou motivy různobarevných květin. Odstíny zelené, modré a žluté přenáší sluneční světlo na sněhobílé zdi a vytváří tím působivý efekt. Jak našlapujeme po jednotlivých stupních, krytých měkkým kobercem, všimneme si odkryté zdi v místech, kam bude uložena měděná kapsle se stavebními listinami. Až se sem příště vydáme, bude nejspíš už tato lysina zakrytá pamětní deskou z dílny Johanna Tomoly: „Tento dům založili němečtí muži a německé ženy z Moravy pod vedením Friedricha Wanniecka za pomoci místních řemeslníků podle plánů berlínských architektů Endeho a Böckmanna v letech 1888-1891.“ Ale pokračujme v prohlídce velkolepého díla po schodech, dostaneme se do prvního podlaží, kde se nachází všechny hlavní sály Německého domu, mezi nimi samozřejmě i ten největší – velký slavnostní sál. Od schodů vejдем do dlouhé široké chodby, která propojuje celé patro. Podlaha, stejně jako v halách a salonech, tu je parketová. Stěny zdobí zlacené svícny, které vrhají světlo na bohatě zlacené a malované zdi v barokním slohu, o jejichž výzdobu se postarala společnost Wiener Bildhauervereinigung. My se ted' odtud přesuneme do hlavního prostoru budovy, o jehož kráse nikdo nemůže pochybovat.

Nacházíme se v jednom z největších a nejskvostněji vyzdobených sálů v Rakousku, jehož architektonické a umělecké provedení z něj dělá pozoruhodnost. Je 35 metrů dlouhý, má 20 metrů uprostřed a 18 m po stranách. Při hudebních vystoupeních je tu dost místa i pro početný orchestr. Velký slavnostní sál se může pochlubit rozlohou 656 m² a kapacitou dostačující pro 2 000 osob. Je přímo příkladný – svým rozložením, stropem, varhanami, galerií, umístěním oken a dveří apod. Plocha síně je rozčleněna osmi silnými štukovanými mramorovými sloupy a osmi piliři do tří částí. Tuto konstrukci měla na starost rakouská stavební firma Allgemeine Österreichische Baugesellschaft. Dřevěný kazetový strop je vyzdoben pestře malovanými díly. Ve středu každé ze tří částí sálu, do kterých jej nosníky rozdělují, je zavěšený pozlacený kovový lustr. Největší z nich nese osmdesát a dva menší

šedesát žárovek, případně 16 až 25 svíček. Vedle toho lze využít ještě 32 menších svícnů po stranách sálu. Zdi jsou tu lemovány dřevěným obkladem v přírodní barvě s pestrým vzorem a freskami. Denní světlo sem prosvítá přes čtyři vysoká a široká okna a prosklené dveře, kterými lze projít na terasu. Z ní se nabízí pohled na město, průhledem Kostelní ulicí dohlédnete až na Velké náměstí. Naproti oknům jsou tři lóže, které nabízí dostatek místa pro 200 lidí. Dostat se sem dá vedlejším schodištěm a

divák na galerii má přehled o dění v celém rozlehlém sále. Mezi boční stěnou a nosníky, které podpírají galerii, vznikl prostor pro úzkou chodbu, kterou je vhodné využít pro umístění stánků a stolů s občerstvením v průběhu předvolebních bazarů a podobných akcí. Jídlo se sem dá dopravit hydraulickým výtahem. Na protější straně k průčelí jsou dva zrcadlové výklenky, ve kterých by se dobře vyjímal figura nebo jiný stojatý objekt, který by tu mohl být instalován. Nahoře jsou varhany, skvostný dar manželů Wannieckových Německému domu, které svými lesklými píšťalami okrašlují tento sál. Jsou dílem krnovských stavitelů varhan, bratří Riegerových, a mohou se pochlubit 48 registry a asi 4 000 píšťalami. Řadí se tak v Rakousku 167 svou velikostí na druhé místo a jejich možnosti jsou pro představu asi takové, že jeden dobrý varhaník dokáže zajistit hudební doprovod plesů a rautů, které by měl jinak na starosti menší orchestr. Když znovu pohlédneme k průčelí, můžeme pod varhanami zpozorovat menší salon, který je od zbytku oddělen točitým schodištěm a trojími dvoukřídlými dveřmi. Tato malá, ale přesto prostorná místnost může sloužit jako vedlejší pokoj při koncertech a slavnostech, ale mohou se tu pořádat i samostatné akce. Na jeho zdech se objevují ozdobné prvky stylizované do období baroka, zatímco velký slavnostní sál je zařízen spíše moderně a nese znaky německé renesance. Zdejší strop ozdobili umělci Schönthaler a Kott do nejmenších detailů – jejich dílem jsou římsy, štuky a bohatě malované výjevy. Středový ovál kráší světlečervený vzor, zatímco po stranách jsou vyobrazeny mapy čtyř největších moravských měst Brna, Olomouce, Jihlavy a Znojma. Zdi, které jsou taktéž lemovány štukami, jsou vyličené zlatým vzorem na šedém podkladě. Denní světlo sem přichází z každé strany pěti obrovskými okny, vedle toho zajišťují umělé osvětlení dva pozlacené elektrické lustry a několik menších lamp. Velkou část malého slavnostního sálu zdobí barevné malby od Wilhelma Dworschaka.

Teď budeme na naší cestě pokračovat doprava a prvními dveřmi projdeme do druhého hezky vytapetovaného salonku, který by mohl být nazván třeba balkónový. Ohromí stropem bohatě zdobeným zlacenými štukami. Místnost by mohla najít uplatnění jako kuárna.

Vpravo od předsálí se nachází jídelna se čtyřmi okny, světlo z nich po setmění nahradí dvě elektrické obloukové lampy a dvacet svícnů. Tento pokoj je obložen hnědými panely a zelenými kobercovými tapetami. Masivní renesanční strop zhotovil tesař Franz Engelmann. S dobrým jídlem, pitím a veselým hudebním doprovodem se tu jistě každý bude brzy cítit jako doma. K jídelně přiléhá servírovací místnost, točité schodiště pro hudebníky, spižirna a kuchyně. V posledně jmenovaných prostorách je praktický sporák, na kterém mohou být dovařena jídla předpřipravená ve velké kuchyni, ale také se sem mohou dopravovat hydraulickým výtahem už hotové pokrmy a nápoje z přízemí.

Postupme zase dál – kolem zmíněných točitých schodů, mineme toalety, velký slavnostní sál, předsálí a známou cestou dojdeme až do východního křídla. Odtud se přes několik síní dostaneme do salonku s jediným oknem, přesto docela prostorného a bez pochyb elegantně vyhlížejícího. Jeho prostory by se daly využívat jako dámský salonek, při plesech by

se tu mohlo servírovat občerstvení. Za tímto pokojem je sídlo spolku Deutsche Lesehalle, které skvostně ozdobil Josef Kott ve spolupráci s firmou F. Schönthaler & Söhne. Vidíme tu rozkošný červený salonek s bělozlatým štukovaným stropem a elektrickým osvětlením. Celková plocha této místnosti a dalších dvou, oddělených od první jen posuvnými dveřmi, zhruba odpovídá malému slavnostnímu sálu na západní straně. Tyto prostory slouží spolku jako reprezentační, umístěna je tu také čítárna. Východní křídlo uzavírají čtyři hrací sály a na úplném konci ještě jídelna. Projdeme přímo celým východním křídlem a odebereme se do druhého patra, kde najdeme klubovny dalších spolků. Jako brněnská veřejná knihovna poslouží jednoduše vybavená místnost, která vypadá podobně jako jídelna spolku Deutsche Lesehalle v prvním patře. Druhý sál v této části může být k dispozici pro potřeby studovny. Zprava k těmto prostorám přiléhají další pokoje a čítárny, jak je tomu i o patro níže. Tyto místnosti mohou být ale případně upotřebeny také pro ubytování zaměstnanců kavárny či správce Německého domu. Obraťme se teď ke schodům a vystoupejme po nich ještě výš. Skrz dva vedlejší pokoje projdeme do prosvětlené haly, která se hodí pro výstavy uměleckých děl. V místnostech, které se nachází naproti na západní straně, může najít přístřeší až 30 lidí z personálu kavárny a restaurace.

Význam Německého domu jako reprezentativní stavby a dominanty okružní třídy města Brna byl zdůrazněn umístěním památníku císaře Josefa II. na prostranství před jeho hlavním průčelím. Odhalení památníku na této parcele dne 16. října 1892 bylo výsledkem úzké spolupráce spolku „*Deutsches Haus*“ s představiteli sdružení „*Kaiser Joseph-DenkmalVerein*“, který o jeho realizaci uvažoval již od roku 1879. Německému domu se tak obratně podařilo využít popularity tohoto panovníka k prosazení svých nacionálních zájmů. Velkolepá slavnost pořádaná při příležitosti odhalení památníku byla označena za: „...*ein Fest des deutschen Volksgeistes der Treue, Dankbarkeit und patriotische Anhänglichkeit*“. Český tisk na to reagoval slovy: „...*v císaři Josefu oslavují v prvé řadě Němce a až poté císaře (...) je to rána pěstí do tváře všech ostatních národů rakouských.*“

Památník, jehož autorem se stal brněnský sochař Antonín Břenek, byl koncipován jako alegorie. Postavu císaře doplňovaly po stranách dvě figury představujícími panovníkovu iniciativu v oblasti rozvoje průmyslu a obchodu a současně i náboženskou toleranci. Jako upomínka na císařovu památnou orbu u Slavíkovíc byl podstavec sochy obohacen o reliéf znázorňující panovníka za pluhem.

Roku 1919 byl pomník odstraněn a následně rozebrán. Socha císaře Josefa II. byla nově osazena v areálu Ústavu pro choromyslné v Brně-Černovicích. Dvě alegorické postavy doplnily výzdobu v Denisových sadech na Petrově a druhý reliéf, který je znám pouze z fotografické dokumentace je dnes nezvěstný. Stržení pomníku Josefa II. českými legionáři v období prvního výročí vzniku Československa a znemožnění jeho obnovy českými úřady bylo předzvěstí zániku Německého domu. Ale i potom byla schopná společnost kolem Německého domu fungovat. Podle údajů z roku 1919 za pouhé dva roky vzrostl počet členů spolku Deutsches Haus z 1600 na 2297. Ještě na počátku 2. světové války se s Německým domem počítalo. Tomu nasvědčuje i to, že v roce 1940 začala velká rekonstrukce provozních prostor

domu, především restaurace a kavárny. Roku 1943 byl spolek „*Deutsches Haus*“ německými úřady rozpuštěn.

Německý dům se stal v bojích o Brno v závěru dubna 1945 skutečnou baštou německých vojáků. Dům poškozený již zčásti leteckým bombardováním Brna byl v závěru války silně poničen válečným běsněním. Po skončení války nebyla nalezena vůle k jeho záchraně a tak v srpnu roku 1945 se konalo jeho manifestační zbourání. Jeho zbytky museli exemplárně rozebrat sami němečtí obyvatelé Brna před svým konečným vysídlením z města. Vzhledem k tomu, že se role Německého domu v průběhu historie posunula od kulturní a společenské instituce směrem k německému politickému centru, zůstal tento dům v myslích obyvatel města Brna zakořeněn jako nenáviděný symbol němectví.

Závěrem uvádím svědectví pana Janyše, vztahující se k posledním dnům války:

"Až odpoledne 27. dubna (1945) jsme se odvážili vyjít ze sklepa. Všude plno rozbitého skla, střepin, nábojnic, na ulici plno kráterů od pum, granátů, min, několik poškozených domů a úplně rozbitých těch, v nichž byla umístěna kulometná hnízda obránců. 30. dubna jsem našel odvahu podívat se do města. Všude se pilně pracovalo, lidé odklízeli stopy nedávných bojů. A symbol nacismu v Brně - tzv. Německý dům (na dnešním Moravském náměstí uprostřed parku byl zcela zničen a holé zdi svědčily o urputném odporu hitlerovců). A před troskami na volném prostranství jsem spatřil několik prostých hrobů těch, kteří přišli zdaleka, aby nás vyrvali ze spárů "nositelů tisíciletého pořádku". Svobodně jsme všichni vydechli. Kdo neprožil tyto dny před šedesáti lety, těžko pochopí tu radost z toho, že skončilo houkání sirén před dalším náletem, strach o život, o střechu nad hlavou, o osudy blízkých."

Území, kde stál Německý dům bylo po jeho zboření opět parkově upraveno a v jeho středu zřízena vodní nádrž ve tvaru pentagonu s vodotryskem. Na jeho severní straně bylo roku 1973 instalováno sousoší Komunisté od Miloše Axmana. Na vysokém kónicky se rozšiřujícím podstavci bylo umístěno sousoší tří postav, dělníka, kosmonauta a ženy s družicí v ruce. Socha byla vyrobena z pískovce. V roce 1990 bylo sousoší i s podstavcem odstraněny.

DOPORUČENÍ PRŮZKUMU

Je otázka, do jaké míry byly suterény domu poničeny či demolovány. Lze předpokládat, že zejména v západní části domu jsou pozůstatky objektu dodnes zachovány. Doklad o tom, jakým způsobem byly zbylé konstrukce objektu odstraněny nejsou známy. Je zřejmé, že po odstranění stavební sutě a srovnáním povrchu dnešního náměstí, byla část suterénu Německého domu ponechána pod dnešní parkovou úpravou. Průzkum bude zaměřen na ty části suterénu, kde je předpoklad, že mohlo dojít k zachování konstrukcí a případných nevyplněných prostor. Při provádění průzkumu je také pravděpodobné, že budou nalezeny fragmenty interiérové výzdoby či nálezů drobných předmětů používaných v provozu Německého domu. Všechny tyto nálezy budou zdokumentovány a převzaty zástupci archeologů. V některých případech bude proveden výkliz dochovaných prostor, či vzniklých kaveren. Po skončení průzkumu budou všechny sondy uvedeny do původního stavu.

PRAMENY A POUŽITÁ LITERATURA:

- ZATLOUKAL, Pavel. Brněnská okružní třída. Brno: Památkový ústav, 1997. 175 s. ISBN 80-85032-60-0.
- HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, Cecilie. Brno. Dílo přírody, člověka a dějin. Brno: Blok, 1971.
- NAVRÁTILOVÁ, Šárka, Německý dům v Brně, Stavba bez historické paměti, Vyškov 2010
- SVOBODOVÁ, Šárka, Činnost a úloha spolků, Brno 2005
- AMB, U5 – sbírka fotografií.
- Internetový portál: Moje Brno, Vymizelé stavby – Německý dům
<http://www.mojebrno.wz.cz/inka--brno-dalsi-zajimavosti-nemecky-dum.html>
- Internetový portál: Encyklopedie dějin města Brna,
<http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=ulice>
- Archiv R – atelier s.r.o. Botanická ulice 44, 602 00 Brno